

TILEGNELSE AF DANSK SOM ANDETSPROG - SYNTAKS OG INFORMATIONSTRUKTUR

Af Anne Holmen (Danmarks Lærerhøjskole)

I foredraget gennemgås de vigtigste resultater af den empiriske undersøgelse, der ligger til grund for min licentiafhandling (Københavns Universitet, 1989). Det drejer sig om en længdeundersøgelse af den sproglige udvikling hos seks unge learnere med albansk, vietnamesisk eller engelsk som modersmål fra den tidlige tilegnelse (ca. 3 mdr. efter deres skolestart i Danmark) og ca. et år frem. Teoretisk er undersøgelsen baseret på intersprogsbegrebet og på principperne bag funktionel grammatik, og i denne sammenhæng er det vigtigt at understrege, at hovedformålet er sprogpedagogisk snarere end lingvistisk.

Der indgår såvel kvalitative som kvantitative analyser i beskrivelsen af lerneernes sprog, og på baggrund heraf opstilles en fælles udviklingslinie for deres tilegnelse af dansk syntaks og morfologi. For forløbet af denne tillægges informationsstrukturen central betydning, og det antydes, at ændringer i informationsstrukturen kan betragtes som drivkraften i den formelle tilegnelse.

Trykkes i NyS 18 (under udgivelse)

DANSK ORTOGRAFI EFTER 1870

Af Henrik Galberg Jacobsen (Dansk Sprognævn)

I det følgende vil jeg give en præsentation af et ortografihistorisk projekt som jeg arbejder på for tiden. Projektets emne er nyere dansk ortografi med hovedvægten på den officielle danske ortografi sådan som den fremgår af ministerielle forskrifter og officielle retskrivningsordbøger.

Året 1870 forekommer på flere måder at være et passende starttidspunkt for en beskrivelse af nyere dansk ortografi. Det gælder ikke mindst når man først og fremmest interesserer sig for den officielle danske ortografi. Med lidt god vilje kan man nemlig hævde at vores første officielle retskrivningsvejledning er fra 1870. Dette år udsendte en gruppe videnskabsmænd og forfattere et 8-punkts-program for ændringer af retskrivningen. Programmet, der var en modereret version af vedtagelserne fra det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869, skulle være acceptabelt i sprogligt konservative kredse og skulle kunne gøde jorden for en gennemførelse af det mere radikale program fra Stockholmmødet.¹

I et cirkulære fra Kultusministeriet i august 1871 til rektorerne ved de lærde skoler blev 8-punkts-programmet anbefalet til brug i de lærde skoler (og det blev samtidig fastslået at man i hvert fald ikke skulle gå videre end det).² Og efter en folketingsdebat november 1871³ - den første om retskrivningsspørgsmålet - blev 8-punkts-programmet (der i mellemtiden var indskrænket til et 7-punkts-program) i et cirkulære fra februar 1872⁴ også foreskrevet for de øvrige offentlige skoler og undervisningsanstalter.

Senere på året kom så Svend Grundtvigs Dansk Haandordbog, med den af Kultusministeriet anbefalede retskrivning. Den blev i cirkulærer fra december samme år anbefalet til brug i skolerne.⁵ Dermed havde vi fået vores første statslige retskrivning, kodificeret i et - om end sparsomt - sæt retskrivningsregler med en tilhørende leksikalsk applicering af reglerne i en retskrivningsordbog. Og siden da har "statsmagten" stort set uantastet haft ansvaret og kompeten-

cen når det gælder fastlæggelsen af den danske retskrivning.

Mit projekt falder i et antal moduler med en større eller mindre grad af selvstændighed i forhold til hinanden. Indtil videre arbejder jeg med fem moduler, et bibliografisk modul, et institutionelt modul, et kompetencemodul, et regelmodul og et leksikalsk modul.

Det bibliografiske modul

Et bibliografisk modul må være grundlæggende i et projekt som det foreliggende, og det er da også det modul som jeg er tættest på at have afsluttet. Mit arbejde med denne del af projektet har indtil nu resulteret i en basisbibliografi på ca. 900 numre med danske ortografiske arbejder - selvstændige publikationer og tidsskriftartikler fra de sidste ca. 400 år. Avisartikler er kun med i meget begrænset omfang i basisbibliografien, men er i øvrigt for perioden 1900-1955's vedkommende dækket grundigt ind i min bibliografi fra 1974 over dansk sprogrøgtslitteratur⁶.

Som en vigtig del af basisbibliografien indgår en nærmest udtømmende bibliografi over officielle dokumenter om retskrivning (forordninger, cirkulærer, bekendtgørelser, referater af folketingsdebatter mv.) fra 1739 og til nu.

Det institutionelle modul

I dette modul beskæftiger jeg mig med de institutioner og personer der har haft betydning for fastlæggelsen af de skiftende officielle retskrivningsnormer i Danmark. Min hovedinteresse samler sig her om de forskellige retskrivningsudvalg og -kommissioner og om de forskellige retskrivningsordbogsredaktører og -redaktioner i Danmark fra 1870 og til nu. Det drejer sig bl.a. om følgende:

- Den kreds af videnskabsmænd og forfattere der stod for det tidlige nævnte 8-punkts-program fra 1870.
- Den retskrivningskommission som kultusminister Jacob Scavenius nedsatte i 1885, og hvis arbejde resulterede i den kultusministerielle meddelelse i 1888 og de deraf følgende retskrivningsbekendtgørelser i 1889

og 1892 (hvoraf den sidste er det stadig gældende grundlag for officiel dansk retskrivning).⁷

- P.K. Thorsen og hans problematiske og omdiskuterede håndtering af redaktionen af Saabys Retskrivningsordbog fra 4.-9. udgave (1904-1919).
- Det undervisningsministerielle retskrivningsudvalg, der eksisterede 1920-1948, og som forestod udgivelsen af den officielle retskrivningsordbog 1923-46.
- Det folketingsudvalg der i begyndelse af 1948 blev nedsat i forbindelse med forberedelsen af retskrivningsreformen i 1948.⁸
- Det ministerielle retskrivningsordbogsudvalg der efter reformen i 1948 blev nedsat til at udgive den ordbog som kom i 1955.
- Det hidtil nyeste "retskrivningsudvalg", Dansk Sprognavn, der i 1955 blev nedsat til bl.a. at redigere og udgive den officielle danske retskrivningsordbog, og som stadig fungerer med denne beføjelse.

Specielt det institutionelle modul kræver studier i ikke publicerede papirer og arkiver. En del kan finde sted - og har allerede fundet sted - i Dansk Sprognævns arkiv. Det rummer bl.a. en righoldig og særdeles velordnet samling af papirer fra Peter Skautrup, der var med i de skiftende "retskrivningsudvalg" fra 1943 til 1961, senest som formand for Dansk Sprognavn 1955-61. En anden perle i Sprognævnets arkiv er Retskrivningsudvalgets håndskrevne protokol 1920-48⁹, ført af Henrik Berthelsen, Marius Kristensen og (først og fremmest) af Jørgen Glahder, der var udvalgets sekretær i hele dets funktionsperiode. (Jørgen Glahder spillede i det hele taget en fremtrædende rolle i arbejdet med den officielle danske retskrivning: Ud over at være sekretær for det ministerielle retskrivningsudvalg 1920-48, var han redaktør af den alfabetiske del af de retskrivningsordbøger der udkom fra 1923 til 1985, og medlem af Dansk Sprognævns arbejdsudvalg 1955-64).

Kompetencemodulet

I nær forbindelse med det institutionelle modul står det som man kan kalde kompetencemodulet (eller autorisationsmodulet). Det vil sige den del af projektet som beskæftiger sig med myndighedernes ret - juridisk og moralsk - til at foreskrive bestemte sprogbrugsnormer for bestemte grupper af sprogbrugere, og med de problemer der er forbundet med udøvelsen af denne ret. En vigtig del af dette problemkompleks er diskussionen af hvilke dele af sproget og sprogbrugen den officielle normering bør omfatte.

Myndighedernes ret til at foreskrive en bestemt retskrivningsnorm er i dag stort set uanfægtet, og i almenheden er der vistnok også en ret høj grad af accept af (eller ligefrem et krav om) at myndighedernes normeringskompetence strækkes videre ud i sprogbrugen end blot til ortografien. Men det betyder ikke at der ikke indimellem bliver sat spørgsmålstejn ved myndighedernes ret til at normere ortografien med tilliggender - specielt naturligvis når det som myndighederne fastlægger (det vil ofte sige ændrer) går imod den norm som man selv foretrækker.

Det så vi bl.a. i mayonnaisekrigen i sommeren 1985 i forbindelse med forberedelsen af udgivelsen af Retskrivningsordbogen 1986. Her var kompetenceproblemet særlig pikant ved at det var én autoritet - undervisningsministeren - der anfægtede kompetencen hos en anden autoritet - Dansk Sprognævn, landets officielle retskrivningsnormeringsorgan.¹⁰

Et tidligt og vægtigt indlæg i kompetencediskussionen kom fra Otto Jespersen i 1901¹¹. Han beklager at Kultusministeriets ret til at påbyde skolerne en bestemt retskrivning synes at være almindelig anerkendt, og er også utilfreds med at myndighederne har optrappet deres kompetence fra tidligere blot at anbefale til nu at påbyde en bestemt retskrivning. Men i øvrigt er hans hovedærinde ikke så meget at diskutere og kritisere ministeriets normering på retskrivningens område (her har han vel egentlig også opgivet), men at protestere mod at ministeriet har tiltaget sig "ret til at være lovgiver på sprogets, det egentlige s p r o g s område"¹². Den umiddelbare anledning til Jespersens artikel

er Kultusministeriets bekendtgørelse fra december 1900¹³ hvorved det tillades skolerne at lade være med at bruge de særlige pluralisformer af verberne. Det kan synes lidt paradoksalt at Jespersen farer i blækhuset her hvor fremskridtet så at sige genindføres, men han følte trang til at slå fast at det bånd der dermed blev løst, i sin tid (nemlig 1889- og 1892-bekendtgørelserne) var bundet uden hjemmel.

Og i øvrigt var båndet kun delvis løst med 1900-bekendtgørelsen. For samtidig med at de finitte pluralisformer blev gjort valgfri, slog bekendtgørelsen fast at participumsformerne fortsat skulle kongruensbøjes, så at det altså skulle hedde fx Fuglene er fløjne (ikke fløjet). Jespersens indlæg fremkaldte et svar fra Julius Paludan der som medlem af undervisningsinspektionen for de lærde skoler forsvarede "Regeringen" og dens ret til at normere både for retskrivningen i snævrere forstand og for grammatisk-stilistiske forhold som brugen af pluralisformer af participier ved pluralissubjekter.¹⁴ Allerede i begyndelsen af det følgende år, i februar 1902, trak ministeriet dog følehornene til sig og ophævede i en ny bekendtgørelse reglen om numerus-kongruens ved participier.¹⁵

Jeg vil naturligvis i mit projekt diskutere grænsedragningen mellem egentlige ortografiske emner og andre emner, og de gradsforskelle mht. autorisation og normfastlæggelse der kan være mellem de forskellige typer af emner.¹⁶ Men i øvrigt er mit område emnemæssigt afgrænset til de emner der de facto behandles i de ministerielle bekendtgørelser mv. og i de officielle retskrivningsordbøger, uanset at nogle af dem ligger uden for eller på grænsen af det lingvistisk set ortografiske.

Regelmodulet

Regelmodulet er det tatsproglige systematiske modul, dvs. det modul der beskæftiger sig med de konkrete retskrivningsregler og ændringerne i dem.

Der bliver i dette modul formentlig tale om en række længdesnit ordnet efter emner. Og de emner der er kvalificerede til at komme med, er som nævnt dem der er med, dvs.

emner som er behandlet i officielle regler fra ca. 1870 og til nu. I praksis drejer det sig primært om de emner der er givet forskrifter for i 8-punkts-programmet fra 1870, i bekendtgørelsen fra 1892, i Henrik Berthelsens retskrivningsvejledning i Saabys retskrivningsordbog (1918), i Erik Oxenvads retskrivningsvejledning i 1955-ordbogen og i Dansk Sprognævns retskrivningsregler i 1986-ordbogen.

Der vil altså her blive tale om en række diakroniske oversigter over regler for brug af accenter, for enkelt- og dobbelskrivning af vokaler og konsonanter, for brugen af store og små bogstaver, for deling af ord ved linjeskift, for sammenskrivning eller særskrivning af ord, for kommatering og tegnsætning i øvrigt, for stavning af fremmedord, for brugen af verbernes pluralisformer og af det adverbiale osv. osv.

Det leksikalske modul

Det leksikalske modul er det tætsproglige alfabetiske modul. Jeg nævner det her til sidst, til trods for at det må henregnes til de mere grundlæggende moduler. Det hænger sammen med at jeg indtil nu kun har nærmet mig tvøvende til det. Det skyldes igen flere forhold, bl.a. at jeg er bange for at det - som leksikalsk arbejde har en tendens til - kan komme til at tage magten fra mig og forskubbe vægten i uheldig retning fra de andre moduler og fra helheden.

I øvrigt foreligger det leksikalske modul i to versioner, et idealt og et realistisk.

Det ideale leksikalske modul har den prætentiose arbejdstitel DOÆOB ("Dansk Ortografisk Ændringsordbog"). Den skal i leksikalsk form registrere alle de ændringer af staveformer, ordformer og bøjningsformer der har fundet sted i danske retskrivningsbekendtgørelser o.l. og i de officielle retskrivningsordbøger. Det vil her være rimeligt at tage udgangspunkt i den nugældende retskrivningsordbog fra 1986 og sammenholde opslagsformer og bøjningsformer i den med de tidligere udgaver tilbage til Svend Grundtvigs Haandordbog fra 1872. 1986-ordbogen er den indtil videre mest ordrige retskrivningsordbog, men mangler ikke desto mindre en del

ord som har stået i tidligere ordbøger. Det er derfor også nødvendigt at sammenholde dens forgænger, 1955-ordbogen, med dens forgænger osv. osv. for at fange ord som er udgået af ordbogen mellem to udgaver, men som i øvrigt er blevet ændret på et tidligere tidspunkt. Også eksempelord fra retskrivningsbekendtgørelser og retskrivningsvejledninger mv. bør nok registreres i ordbogen, med oplysninger om hvor de har været brugt som eksempler.

En sådan alfabetisk materialesamling vil være et særdeles værdifuldt grundlag for en solid empirisk beskrivelse af nyere dansk retskrivning, og vil utvivlsomt også have en betydelig interesse i øvrigt i den almindelige sprog- og retskrivningsdiskussion. Men samtidig er den et delprojekt af den type der vil være så krævende at det let kan gå hen og blive projektet.

Jeg er derfor indstillet på, i hvert fald i denne omgang, at indskrænke det leksikalske modul til det mere realistiske - men stadig lidt afskrækkende - DOÆOL, dvs. "Dansk Ortografisk Ændringsordliste". Den skal ligesom den ideale version indeholde en alfabetisk oversigt over ordformer mv. og de ændringer de har gennemgået i de sidste godt 100 år. Men den afviger fra den ideale løsning ved ikke at tilstræbe fuldstændighed inden for området. Materialet i den realistiske version tænkes således tilvejebragt ved systematisk excerpering af allerede eksisterende fortegnelser over ændringer i den officielle retskrivning. Ændringer af staveformer og ordformer er i ret høj grad registreret i de lister med ændringer og rettelser der gennem årene har været bragt i de forskellige (udgaver af de) officielle retskrivningsordbøger. Hertil kommer ordstoffet i anmeldelser og omtaler af retskrivningsordbøger (til dels allerede udnyttet i min artikel i Sproget her og nu¹⁷). Også et eksemplar i Dansk Sprognævns arkiv af Dansk Retkskrivningsordbog (3. udg. 1. opl. 1929), hvori Glahder har gjort notater om planlagte ændringer med henblik på 1955-ordbogen, vil formentlig kunne bidrage med materiale til DOÆOL.

Noter

1. 8-punkts-programmet er bl.a. aftrykt i Svend Grundtvig: Dansk Haandordbog, 1872, s. VII-VIII. - Om det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869, se fx Sprog i Norden 1970, s. 5-66 (artikler af Carl Ivar Ståhle, Henning Spang-Hanssen og Alf Hellevik).
2. Cirkulære Nr. 261 af 9.8.1871 fra Kirke- og Undervisningsministeriet til Rektorerne ved de lærde Skoler. Ministerialtidende 1871, s. 155-158 (det relevante om retskrivning s. 155-156). Delvis citeret i Grundtvig 1872, s. IX-X.
3. Rigsdagstidende. Folkethingets Forhandlinger, Ordentlig Samling, 1871, sp. 1289-1323 (8.11.1871).
4. Cirkulære Nr. 25 af 21.2.1872 fra Kirke- og Undervisningsministeriet til samtlige Skoledirektioner og Seminariedirektioner. Ministerialtidende 1872, s. 29.
5. Cirkulære Nr. 311 af 13.12.1872 fra Kirke- og Undervisningsministeriet til samtlige Skoledirektioner og Seminariedirektioner. Ministerialtidende 1872, s. 285. - Cirkulære af 13.12.1872 fra Kirke- og Undervisningsministeriet til Rektorerne ved de lærde Skoler. Citeret i Svend Grundtvig: Dansk Haandordbog, 2. udg., 1880, s. XIV.
6. Henrik Galberg Jacobsen: Dansk Sprogørgtslitteratur 1900-1955. 1974. Dansk Sprognævns skrifter 7.
7. Meddelelse af 24.7.1888 fra Kirke- og Undervisningsministeriet angaaende fremtidige Retskrivningsregler. Ministerialtidende 1888, Afdeling B, s. 603-614. - Bekendtgørelse Nr. 83 af 17.6.1889 fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Lovtidende 1889, s. 242-252. - Bekendtgørelse Nr. 24 af 27.2.1892 fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om Retskrivningen. Lovtidende 1892, s. 142-151.
8. Jf. numrene 1167-1178 (22.1.1948) og 1197 (20.2.1948) i Henrik Galberg Jacobsen: Dansk Sprogørgtslitteratur 1900-1955, 1974.
9. Protokollen er sammen med forskellige af Jørgen Glahders papirer kommet i Sprognævnets besiddelse fra Glahders dødsbo, via Supplementet til Ordbog over det danske Sprog.
10. Se fx Retskrivningsordbogen, 1986, s. 12.
11. Otto Jespersen: "Verbernes flertalsformer". Dania, bind 8, 1901, s. 53-56.
12. Dania, 1901, s. 54.
13. Bekendtgørelse Nr. 184 af 15.12.1900 angaaende Brugen af Verbernes Flertalsform ved Undervisningen i Modersmaalet. Lovtidende 1900, Afdeling A, s. 645.

14. J. Paludan: "Skolen og Retskrivningen". Dania, bind 8, 1901, s. 97-102.
15. Bekendtgørelse Nr. 34 af 25.2.1902 angaaende Bøjningen af Udsagnsordenes Tillægsmaader. Lovtidende 1902, Afdeling A, s. 48.
16. Jf. Henrik Galberg Jacobsen og Else Bojsen: "Retskrivningsordbogens grænser". Selskab for Nordisk Filologi: Årsberetning 1985-1986, s. 32-36.
17. Henrik Galberg Jacobsen: "Retskrivningen. Fra Dejj til paj". Erik Hansen og Jørn Lund (red.): Sproget her og nu, 1988. Dansk Sprognævns skrifter 14, s. 53-79.